

Олександр Вітюк

●

**ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ
У СПРАВАХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ ТА МІГРАЦІЇ (2000–2002):
ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ
МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

●

**STATE DEPARTMENT FOR NATIONALITIES AND MIGRATION (2000–2002):
HISTORICAL EXPERIENCE OF FORMULATING
AND IMPLEMENTING UKRAINE'S MIGRATION POLICY**

DOI: 10.58407/litopis.250605

© О. Вітюк, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1749-507X>

Метою статті є здійснення комплексного історичного аналізу діяльності Державного департаменту у справах національностей та міграції (2000–2002), ключових проблем та викликів у формуванні та реалізації міграційної політики нашої держави. **Методологічну основу** дослідження становлять принципи історизму, наукової об'єктивності та системності. Такий підхід дозволив забезпечити можливість неупередженого висвітлення логічних змін в історичному процесі визначеного дослідження. **Методи дослідження:** загальнонаукові (історичний, логічний) і спеціальні (історико-порівняльний, історико-генетичний, предметно-хронологічний, ретроспективний). **Наукова новизна** полягає у здійсненні першого комплексного історичного дослідження діяльності Державного департаменту у справах національностей та міграції в період 2000–2002 рр. з акцентом на його ролі у формуванні та реалізації міграційної політики України. Вперше на основі неопублікованих архівних документів та нормативно-правових актів проаналізовано основні напрями його функціонування як ключового суб'єкта міграційної політики України на початку XXI ст. **Висновки** відповідають поставленій меті дослідження. Аналіз джерельної бази засвідчив, що період 2000–2002 рр. став важливим етапом у формуванні центрального органу виконавчої влади, відповідального за міграційну політику, після попередніх реорганізацій 1990-х рр. Державний департамент у справах національностей та міграції перебрав на себе функції з координації та реалізації державної політики у сфері міграції, міжнаціональних відносин та забезпечення прав національних меншин, що свідчило про продовження пошуку оптимальної управлінської моделі.

Ключові слова: біженці, мігрант, міграція, міграційні процеси, міжнаціональні відносини, національні меншини.

●

The purpose of the publication is to conduct a comprehensive historical analysis of activities of the State department for nationalities and migration (2000–2002), key problems and challenges in the formation and implementation of our state's migration policy. **The methodological basis** of the study is principles of historicism, scientific objectivity and consistency. This approach made it possible to provide an unbiased account of the logical changes in the historical process of the study. **The research methods** used are general scientific methods (historical, logical) and special methods (historical-comparative, historical-genetic, subject-chronological, retrospective). **The scientific novelty** of the study lies in the first comprehensive historical study of activities of the State department for nationalities and migration in 2000–2002, with an emphasis on its role in the formation and implementation of Ukraine's migration policy. For the first time, based on unpublished archival documents and regulatory acts, the main directions of its functioning as a key actor in Ukraine's migration policy at the beginning of the 21st c. have been analysed. **Conclusions** correspond to the research objective. Analysis of the source base showed that the period 2000–2002 was an important stage in the formation of the central executive body responsible for migration policy, following the previous reorganisations of the 1990s. The State department for nationalities and migration took over functions of coordinating and implementing state policy in the field of migration, interethnic relations and ensuring the rights of national minorities, which indicated the continuation of the search for an optimal management model.

Key words: refugees, migrants, migration, migration processes, interethnic relations, national minorities.

Початок ХХІ ст. в Україні ознаменувався якісними змінами у формуванні державної політики, особливо у динамічній та багатовекторній сфері міграції. Після здобуття незалежності в 1991 р. та першого, часто хаотичного, етапу становлення державних інститутів, початок нового тисячоліття був позначений активними спробами систематизації та оптимізації управлінських механізмів. У цьому контексті Державний департамент у справах національностей та міграції (далі – Держнацміграції), що функціонував із 2000 по 2002 рр., відіграв ключову роль у трансформації підходів до регулювання міграційних процесів та взаємодії з етнічними спільнотами. Цей період був вкрай важливим для України, адже країна активно інтегрувалася у європейський простір, що неминуче вимагало гармонізації внутрішнього законодавства та управлінських практик відповідно до міжнародних стандартів.

На момент створення Держнацміграції наша держава вже зіткнулася з комплексом міграційних викликів, таких як нелегальна міграція, питання репатріації раніше депортованих народів, соціальна адаптація мігрантів, а також необхідність ефективної співпраці з українською діаспорою. Попередній досвід функціонування Комітету у справах національностей та міграції, Міністерства України у справах національностей та міграції, Міністерства України у справах національностей, міграції та культів і Державного комітету України у справах національностей та міграції, показав як успіхи, так і значні прогалини в управлінні міграційними процесами, зокрема у сфері фінансування, координації та інституційної спроможності. У цих умовах на Держнацміграції покладалася значні надії щодо підвищення ефективності державної політики у сфері міграції.

Незважаючи на значущість цього етапу для еволюції українського державотворення та формування міграційної політики, комплексний історичний аналіз відносно короткострокового функціонування Держнацміграції та його впливу на становлення сучасної міграційної політики залишається недостатньо вивченим в українській історіографії. Здебільшого дослідження фрагментарно торкаються окремих аспектів міграції або фокусуються на ширших хронологічних періодах без глибокого занурення у специфіку діяльності конкретних державних органів. Це створює історіографічну прогалину, яка обмежує розуміння генезису сучасної української міграційної стратегії.

Окремі аспекти діяльності Держнацміграції в контексті формування та реалізації міграційної політики, аналізу етнополітичних процесів і конфліктів України, відображено у працях О. Гречко¹, В. Даниленка², В. Євтуха³, О. Малиновської⁴, С. Мосьондза⁵, В. Пекарчука⁶ та В. Посмітної⁷.

Утворення Держнацміграції було кроком у реформуванні системи центральних органів виконавчої влади, яке відбувалося відповідно до Указів Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1572/99 «Про систему центральних органів виконавчої влади»⁸ та від 15 грудня 1999 р. № 1573/99 «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади»⁹. На виконання вищевказаних Указів Президента України, Постановою Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2000 р. № 603¹⁰ було утворено Держнацміграції як урядовий орган державного управління, який діяв у складі Міністерства юстиції України. Однак на рівні проекту нормативно-правового акта, Держнацміграції мав називатися Департаментом у справах національностей, депортованих та біженців Міністерства юстиції України¹¹. Держнацміграції став наступником функцій, які раніше виконувалися ліквідованим 31 березня 2000 р.¹² Державним комітетом України у справах національностей і міграції (далі –

¹ Гречко О. Концептуальні засади у державної міграційної політики України. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. С. 73–81.

² Даниленко В. Особливості міграційної політики радянської держави у др. пол. ХХ ст. *Україна крізь віки: 36. наук. пр. на пошану академіка НАН України, професора В. Смолія*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2010. С. 787–808.

³ Євтух В. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... Київ: Стилос, 2000. 236 с.

⁴ Малиновська О. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні. Київ: НІСД, 1997. 66 с.

⁵ Мосьондз С. Державна міграційна політика в сучасній Україні (адміністративно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2003. 199 с.

⁶ Пекарчук В. Розподіл повноважень органів державної влади України у сфері культури етноромини: основні тенденції 1990–2000-х рр. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1 (80). С. 36–45.

⁷ Посмітна В. Державна міграційна служба України як суб'єкт забезпечення адміністративної правосуб'єктності мігрантів. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 2. С. 87–93.

⁸ Указ Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1572/99 «Про систему центральних органів виконавчої влади». *Рода*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1572/99#Text>.

⁹ Указ Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1573/99 «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади». *Рода*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1573/99#Text>.

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 2. Оп. 15. Спр. 8191. Арк. 266.

¹¹ Там само. Арк. 269.

¹² ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 1-ос. Од. зб. 66. Арк. 12.

Держкомнацміграції), однак не мав статусу центрального органу виконавчої влади. Це свідчило про певну децентралізацію та перерозподіл повноважень у сфері міграційної політики на той час. До того ж ліквідація Держкомнацміграції привела до передачі його повноважень Міністерству юстиції України, Міністерству внутрішніх справ України та Міністерству культури і мистецтв України.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 19 травня 2000 р. № 828¹³, директором Держнацміграції було призначено Г. Середу. Заступниками директора були призначені: згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2000 р. № 1097 – В. Победоносцев¹⁴, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2000 р. № 1096 – О. Юрпольський¹⁵.

Тривалий час з невідомих причин був відсутній перший заступник Держнацміграції. Однак постановою Кабінету Міністрів України від 27 березня 2001 р. № 277 першим заступником директора Держнацміграції було призначено Р. Чічлаву¹⁶. Штатна чисельність Держнацміграції була вдвічі менша за його попередника Держкомнацміграції, і становила 46 осіб¹⁷. Кадрова проблема виникла у зв'язку із відомчим підпорядкуванням Держнацміграції Міністерству юстиції України. Акцент було зроблено на кадровому потенціалі Держкомнацміграції. Через відомче підпорядкування та одне з ключових завдань Держнацміграції – нормативно-правове регулювання у сфері міжнаціональних відносин, міграційної політики та зв'язків із закордонними українцями, його укомплектування планувалося кваліфікованими юристами, яких у Держкомнацміграції було надзвичайно мало (лише 3 з 93 осіб мали юридичну освіту).

Положення, що регламентувало основні завдання та повноваження Держнацміграції, було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. № 1236¹⁸. Відповідно до Положення, основними завданнями Держнацміграції були визначені участь у розробленні основних напрямів державної політики у сфері міжнаціональних відносин, забезпечення прав національних меншин та міграції, стратегії та механізмів її реалізації; узагальнення практики застосування законодавства та підготовка пропозицій щодо нормативно-правового регулювання у сфері етнонаціонального та етнокультурного розвитку України, міжнаціональних відносин, міграційної політики, зв'язків із українцями, які проживають за межами України; організація розміщення, облаштування й адаптації депортованих осіб різних національностей, які повертаються в Україну; забезпечення правових, економічних та організаційних гарантій для біженців.

Держнацміграції, відповідно до покладених на нього завдань, брав участь у проведенні державної політики у сфері міграції та міжнаціональних відносин; розробляв пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань, що належали до його компетенції, і подавав їх на розгляд Міністерства юстиції України; вивчав і аналізував тенденції етнонаціонального й етнокультурного розвитку України; розробляв поточні та довготермінові прогнози в сфері міграції та міжнаціональних відносин; надавав організаційно-методичну допомогу відповідним органам Автономної Республіки Крим та структурним підрозділам обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій у вирішенні питань міжнаціональних відносин, забезпечення прав національних меншин, міграції та реалізації прав і соціальних гарантій біженців і депортованих осіб різних національностей; здійснював заходи щодо підтримки розвитку національно-культурних традицій, задоволення потреб національних меншин у літературі, мистецтві, освіті, засобах масової інформації рідною мовою; вносив пропозиції щодо вирішення питань про надання чи позбавлення статусу біженця; вів централізований облік біженців та осіб, які звернулися із заявою про надання статусу біженців; сприяв реалізації прав і соціальних гарантій біженців¹⁹.

Для погодженого вирішення питань, що належали до компетенції Держнацміграції, обговорення найважливіших напрямів його діяльності, наказом Міністерства юстиції України від 17 липня 2000 р. № 4²⁰, було утворено Колегію у кількості 7 осіб та затверджено її персональний склад. До складу Колегії увійшли директор Держнацміграції Г. Середа, його заступники – О. Юрпольський та В. Победоносцев, начальник управління правового забезпечення розвитку національностей та етнополітики А. Шевченко, начальник управлін-

¹³ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4-ос. Спр. 6. Арк. 80.

¹⁴ Там само. Спр. 7. Арк. 141.

¹⁵ Там само. Спр. 8. Арк. 144.

¹⁶ Там само. Од. зб. 8. Арк. 47.

¹⁷ Там само. Спр. 2. Арк. 27.

¹⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. № 1236 «Про затвердження Положення про Державний департамент у справах національностей та міграції». *Рада*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2000-%D0%BF#Text>.

¹⁹ Там само.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 13 а.

ня у справах міграції та біженців О. Малиновська, начальник відділу кадрів та організаційної роботи Л. Гришко, посада першого заступника директора була вакантною на час утворення Колегії.

При Держнацміграції діяла Комісія, у складі 7 осіб, з розгляду скарг на рішення про відмову в наданні, втрату і позбавлення статусу біженця, що приймалися органами міграційної служби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, утворена наказом Міністерства юстиції України від 3 серпня 2000 р. № 6²¹.

Для посилення участі громадських організацій національних меншин України в процесах прийняття рішень органами виконавчої влади щодо правового забезпечення розвитку національностей та етнополітики, при Держнацміграції було сформовано Експертно-консультативну Раду національних меншин²² (далі – Експертна Рада). До складу Експертної Ради, який було затверджено наказом Держнацміграції від 27 листопада 2000 р. № 28, увійшло 11 представників: Т. Алієв, голова Конгресу азербайджанців України, В. Єрмолова, голова Всеукраїнського товариства російської культури «Русь», А. Кіссе, голова Асоціації болгарських національно-культурних товариств та організацій України, С. Костецький, голова Спільки поляків України, І. Левітас, голова Ради національних товариств України (голова Єврейської ради України), І. Попеску, заступник голови Християнсько-демократичного альянсу румунів України, О. Проценко, голова Федерації грецьких товариств України, С. Лі, віце-президент Асоціації корейців України, М. Товт, голова Демократичної спільки угорців України, О. Фельдман, президент Асоціації національно-культурних об'єднань України, А. Фетеску, голова Всеукраїнської національно-культурної молдовської асоціації²³. Також вищевказаним наказом було затверджено відповідне Положення про Експертну Раду.

Відповідно до Положення, Експертна Рада сприяла: реалізації заходів щодо підтримки розвитку національно-культурних традицій, задоволенню потреб національних меншин у літературі, мистецтві, освіті, засобах масової інформації рідною мовою; укладанню міжнародних договорів України з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин; встановленні й підтримці зв'язків із відповідними громадськими організаціями, національними центрами за межами України; визначенні основних напрямів наукових досліджень та їх здійсненні у сфері забезпечення прав національних меншин; організації і проведенні конгресів, форумів, конференцій, семінарів, нарад та виставок; проведенні благодійних акцій, спрямованих на вирішення питань міжнаціональних відносин; підготовці пропозицій щодо створення навчальних закладів, установ та організацій, необхідних для задоволення потреб осіб, які належать до національних меншин в Україні²⁴.

Директор Держнацміграції на розширеному засіданні Колегії, яке відбулося 4 серпня 2000 р., вказав, що одним із основних завдань Держнацміграції є організація розміщення, облаштування і адаптація депортованих осіб, які повертаються в Україну.

За перше півріччя 2000 р. в Автономній Республіці Крим викуплено 13 будинків, побудовано 70 квартир, електрифіковано 11 поселень, 9 поселень забезпечено водопостачанням²⁵. Виділено кошти на: реконструкцію Кримськотатарського музично-драматичного театру, зміцнення матеріально-технічної бази Кримського державного індустріально-педагогічного інституту, будівництво та придбання обладнання для трьох шкіл із кримськотатарською мовою навчання²⁶. Економічна ситуація в Автономній Республіці Крим, не зважаючи на зусилля республіканських та місцевих органів виконавчої влади, залишалась складною. Проблеми етно-правового характеру, що їх порушували лідери громадських об'єднань депортованих кримських татар та осіб інших національностей, які повернулися до Автономної Республіки Крим, потребували законодавчого врегулювання. Найперше треба було чітко визначити статус корінного народу й осіб, які були піддані депортації за етнічними ознаками в роки тоталітарного режиму²⁷.

Аналіз стану справ із облаштуванням депортованих осіб у південних регіонах України дав чітко зрозуміти, що завдяки державницькому підходу ситуація позитивно змінюється. Зокрема протягом 1992–1999 рр. у Херсонській області планувалось збудувати 75 будинків, станом на перше півріччя 2000 р. здано в експлуатацію 66, що становило майже 90% від запланованого. Водночас у Донецькій області ще в 1992 р. було розпочато будівництво 10 будинків, які так і не здали в експлуатацію²⁸.

²¹ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 14.

²² Там само. Арк. 57.

²³ Там само. Арк. 58.

²⁴ Там само. Арк. 59–60.

²⁵ Там само. Спр. 2. Арк. 11.

²⁶ Там само. Арк. 42.

²⁷ Там само. Арк. 13.

²⁸ Там само. Арк. 43.

На колегії було обговорено чимало нагальних проблемних питань усіх регіонів України, які потребували як законодавчого, так і організаційного вирішення. Зокрема начальник Відділу міграції Чернівецької обласної державної адміністрації С. Гакман головну увагу приділив питанню задоволення потреб національних меншин в області, де згідно останнього перепису населення нараховується 89 національностей. Серед проблем у регіоні, які потребували врегулювання, було зазначено повернення колишньої нерухомості у власність культурних товариств, заснування у Чернівцях – полікультурного університету, окремої бібліотеки румунської літератури, музею М. Емінеску та забезпечення робочими місцями випускників навчальних закладів Румунії та Молдови²⁹. За безпосереднього організаційного та фінансового сприяння Відділу у 2000 р. були проведені: урочистості з нагоди 150-річчя з дня народження М. Емінеску, I Міжнаціональний фестиваль «Веселка Буковини», традиційний румунський дитячий фестиваль «Флоріле далбе», традиційний румунський фестиваль весни «Мерцішор», національне румунське свято «Лімба ноастре чя ромине», семінар керівників німецьких національних груп України, свято Трійці за католицьким звичаєм, мітинги-панахиди із вшанування пам'яті жертв сталінських репресій поблизу с. Біла Глибоцького району³⁰.

Проаналізувавши стан виконання Комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України за період до 2001 р., затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 299³¹, слід відзначити, що Уряд Автономної Республіки Крим, зокрема Республіканський комітет у справах національностей і депортованих громадян, недостатньо аналізували динамічні міжнаціональні відносини, не враховували нові тенденції та явища, які виникали в діяльності громадських організацій національних меншин, мало уваги приділялося вирішенню проблем. Варто зазначити проблему в освітній сфері, яка виникла внаслідок масового повернення колишніх депортованих до більшості місць компактного проживання репатріантів, де були практично відсутні дошкільні заклади³². Як альтернатива державній системі дошкільного виховання створювались кримськотатарські домашні заклади виховання. Практика їх роботи зацікавила представників інших національностей Криму, які почали створювати заклади такого типу.

У серпні–жовтні 2000 р. Держнацміграції було проведено вивчення виконання вимог Закону України «Про біженців»³³ від 24 грудня 1993 р. № 3818-XII (далі – Закон) у Закарпатській, Чернігівській областях та м. Києві. Відділи міграції в Закарпатській, Чернігівській областях та м. Києві, як територіальні органи міграційної служби, в основному розташовані у приміщеннях, що дозволяють забезпечити конфіденційність при проведенні інтерв'ю з шукачами притулку, обладнані технічними засобами та відповідними інформаційними матеріалами³⁴. Процедура розгляду заяв про надання статусу біженця на виконання Закону розпочата в м. Києві у січні 1996 р., Чернігівській області – восени 1996 р., на Закарпатті – у грудні 1997 р.

Під час проведення процедури прийому та розгляду заяв про надання статусу біженця, на Закарпатті було прийнято до розгляду 31 заяву про надання статусу біженця. Статус біженця надано 15 особам, на утриманні яких перебувало 18 неповнолітніх дітей, відмовлено у наданні статусу біженця 16 особам, з якими перебувало 8 дітей. У Чернігівській області з 1996 р. розглянуто 14 заяв, надано статус біженця 9 особам, з якими перебувало 3 дітей; відмовлено 5 заявникам, з якими перебувало 5 дітей. Проте найбільше було прийнято заяв шукачів притулку в м. Києві – 3425 заяв (разом з дітьми 4692 особи). Лише протягом 2000 р. розглянуто 956 заяв, із яких надано статус біженця 181 заявнику (з ними перебувало 156 дітей), відмовлено 619 заявникам³⁵. Органи міграційної служби сприяли у влаштуванні дітей біженців до дошкільних та шкільних закладів, організації для них безкоштовного харчування. Усі біженці за потреби отримували медичне лікування та можливість працевлаштування.

Відділ у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації та управління у справах національностей та міграції Київської міської державної адміністрації в межах своїх повноважень активно співпрацювали з міжнародними та неурядовими організаціями (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців,

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 14.

³⁰ Там само. Арк. 98.

³¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 1236 «Про затвердження Комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 року». *Рода*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-99-%D0%BF#Text>.

³² ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 91.

³³ Закон України «Про біженців» від 24 грудня 1993 р. № 3818-XII. *Рода*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3818-12#Text>.

³⁴ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 126.

³⁵ Там само. Арк. 127.

Міжнародна організація з міграції), що дало можливість зміцнити матеріально-технічну базу підрозділів, налагодити надання практичної допомоги шукачам притулку та біженцям. Завдяки міжнародній допомозі в м. Ужгороді Закарпатської області функціонує пункт розміщення для осіб, які подали заяви про надання статусу біженця³⁶.

Для ефективного функціонування будь-якого центрального органу виконавчої влади критично важливим є розбудова мережі власних територіальних підрозділів. Держнацміграції активно працював над створенням своїх регіональних структур, оскільки переважна більшість покладених на нього завдань реалізовувалася саме на місцевому рівні.

Постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2001 р. № 132³⁷ було затверджено Типове положення про управління у справах національностей та міграції Київської міської державної адміністрації, відділ у справах національностей та міграції обласної, Севастопольської міської державної адміністрації. Цим нормативно-правовим актом було закріплено правове визначення підпорядкування регіональних підрозділів Держнацміграції.

У пояснювальній записці до вищевказаної постанови Уряду зазначалось, що відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації»³⁸ від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV, постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 1999 р. № 1306 «Про примірні переліки управлінь, відділів, інших структурних підрозділів Київської міської та районної у місті Києві державних адміністрацій»³⁹ були затверджені примірні переліки управлінь, відділів, інших структурних підрозділів Київської міської та районної у місті Києві державних адміністрацій. Постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 2000 р. № 821 «Про упорядкування структури місцевих державних адміністрацій»⁴⁰ було затверджено примірні переліки управлінь, відділів та інших структурних підрозділів обласної, Севастопольської міської, районної, районної у місті Севастополі державних адміністрацій. Відповідно до вказаних постанов Уряду у складі обласних та Севастопольської міської державних адміністрацій передбачено створення відділів у справах національностей та міграції, а в складі Київської міської державної адміністрації – управління у справах національностей та міграції.

Управління у справах національностей та міграції Київської міської держадміністрації, відділ у справах національностей та міграції обласної, Севастопольської міської держадміністрації (далі – управління (відділ)) були структурними підрозділами відповідно Київської міської, обласної та Севастопольської міської держадміністрації, що утворювалися головою відповідної держадміністрації і підзвітні та підконтрольні голові відповідної держадміністрації та Держнацміграції.

Основними завданнями управління (відділу) були реалізація державної політики щодо міжнаціональних відносин, міграції, забезпечення прав національних меншин, депортованих осіб різних національностей, які повернулися в Україну, та біженців, а також зв'язків із українцями, які проживають за межами України; забезпечення дотримання законодавства стосовно національних меншин та міграції; забезпечення здійснення заходів щодо приймання та облаштування депортованих осіб різних національностей, які повертаються в Україну, а також сприяння їхній адаптації в нових умовах; застосування заходів для забезпечення правових та соціально-економічних гарантій захисту біженців; сприяння задоволенню національно-культурних, мовних та освітніх потреб українців, які проживають за межами України, їхнім зв'язкам із Україною⁴¹.

Відповідно до покладених на управління (відділ) завдань, відзначимо систематичне вивчення і аналіз тенденцій етнонаціонального й етнокультурного розвитку та міграційних процесів на території області, міст Києва та Севастополя; розробку поточних та довготермінових прогнозів у сфері міжнаціональних відносин та міграції на території області, міст Києва та Севастополя; сприяння діяльності національно-культурних об'єднань громадян, навчальних закладів, установ та організацій, пов'язаних із задоволенням мовно-освітніх та етнокультурних потреб національних меншин; прийняття рішень про надання, продовження терміну дії та позбавлення статусу біженця; видачу посвідчення біженця, а особам, які подали заяву про надання статусу біженця, – відповідні довідки; направлення за потреби біженців та осіб, які подали заяву про надання статусу біженця, у пункти тимчасового розміщення біженців; сприяння тимчасовому працевлаштуванню та навчанню, наданню соціально-побутових і медичних послуг, задоволенню культурних і релігійних

³⁶ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 129.

³⁷ Там само. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 8821. Арк. 1.

³⁸ Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV. *Пада*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>.

³⁹ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 7444. Арк. 132–133.

⁴⁰ Там само. Спр. 8201. Арк. 233–234.

⁴¹ Там само. Спр. 8821. Арк. 2.

потреб біженців та осіб, які подали заяву про надання статусу біженця, а також забезпеченню пенсіями біженців; ведення обліку біженців та осіб, які подали заяву про надання статусу біженця; участь у межах своєї компетенції у здійсненні заходів, пов'язаних із боротьбою з нелегальною міграцією; запобігання проявам національної винятковості, нетерпимості до громадян будь-якої іншої національності, розділюванню ворожнечі та ненависті на національному ґрунті; регулярне інформування та надання статистичних звітів Держнацміграції та голови відповідної держадміністрації про розвиток міжнаціональних відносин, міграційних процесів і зв'язків із українською діаспорою на території області, міст Києва та Севастополя і пропозиції щодо формування державної політики з цих питань⁴².

Підсумовуючи діяльність Держнацміграції у 2000 р., слід зазначити, що основні зусилля були зосереджені на формуванні правової бази етнонаціональної та міграційної політики. Робота включала приведення законодавства у відповідність до Конституції України та його адаптацію до міжнародно-правових норм. Фахівцями Держнацміграції було доопрацьовано та подано до Кабінету Міністрів України проекти Законів України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» та «Про затвердження державної міграційної програми України на 2001–2005 рр.». До того ж забезпечено належне супроводження у Верховній Раді України проектів Законів України «Про внесення змін до Закону України “Про біженців”, “Про імміграцію”, “Про порядок надання притулку в Україні іноземцям та особам без громадянства”, “Про реабілітацію та забезпечення прав осіб з числа національних меншин, що зазнали репресій та були депортовані з території України”, “Про статус кримськотатарського народу”, “Про правовий статус закордонних українців”» та розроблено проект Національної програми «Закордонне українство на період до 2005 р.»⁴³.

У 2000 р. органами міграційної служби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі розглянуто 1335 заяв про надання статусу біженця, 506 заявникам надано відповідний статус⁴⁴. Станом на 1 січня 2001 р. в Україні проживало 2961 іноземців⁴⁵, які отримали статус біженця. До того ж на стадії завершення було будівництво першого в Україні пункту тимчасового розміщення біженців у Одеській області.

Важливий аспект діяльності Держнацміграції полягав у налагодженні та поглибленні міжнародних відносин. Зокрема було підготовлено до підписання проєкт Угоди між Україною та Російською Федерацією про регулювання процесу переселення та захист прав переселенців і членів їхніх сімей. Також опрацьовано проєкти аналогічних угод з Республікою Білорусь та Туркменістаном. Ключовим моментом у 2000 р. стала ратифікація Угоди між Кабінетом Міністрів України та Міжнародною організацією з міграції щодо статусу Міжнародної організації з міграції в Україні та співробітництва у сфері міграції⁴⁶.

Держнацміграції проіснував майже 2 роки після реалізації Адміністративної реформи, послідовно реалізуючи міграційну політику України. Однак, відповідно до Указу Президента України від 13 вересня 2001 р. № 836/2001⁴⁷, з метою підвищення ефективності здійснення державної політики у сфері міжнаціональних відносин, міграції, забезпечення прав національних меншин України, представників депортованих народів, що повернулися в Україну, та біженців, було утворено Державний комітет країни у справах національностей та міграції (далі – Держкомнацміграції України) на базі Держнацміграції, що діяв у складі Міністерства юстиції України. Держнацміграції було ліквідовано згідно постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1772⁴⁸. Де-юре Держнацміграції було ліквідовано 17 березня 2002 р., відповідно до наказу Держнацміграції від 16 січня 2002 р. № 7-к⁴⁹.

Історичний досвід діяльності Держнацміграції у становленні та реалізації міграційної політики України протягом 2000–2002 рр. є надзвичайно важливим у переході від початкового, часто фрагментарного, реагування на міграційні виклики до спроб формування більш системного та професійного підходу до управління міграцією. На той час Україна перебувала на етапі становлення власної міграційної стратегії, що зумовлювало невизначеність щодо ролі та місця різних відомств у цьому процесі. Часті зміни статусу й підпорядкування міграційних органів не сприяли стабільності та чіткості їхнього функціоналу.

⁴² ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 8821. Арк. 3.

⁴³ Там само. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 16.

⁴⁴ Там само. Арк. 17.

⁴⁵ Там само. Арк. 29.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Указ Президента України від 13 вересня 2001 р. № 836/2001 «Про Державний комітет України у справах національностей та міграції». *Президент України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8362001-328>

⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 8928. Арк. 102.

⁴⁹ Там само. Ф. 5252. Оп. 4-ос. Спр. 13. Арк. 7.

Кожна нова структура нерідко розпочинала роботу без врахування попереднього досвіду або перебирала функції без належної процедури передачі справ і документації.

Утворення Держнацміграції стало логічним етапом інституційної консолідації органів виконавчої влади, відповідальних за міграційну та етнопонаціональну політику. Це рішення відображало усвідомлення державою необхідності централізованого управління зазначеними сферами після періоду частих реорганізацій 1990-х рр. Державний департамент акумулював комплекс повноважень, які раніше були розпорозі, що свідчило про прагнення до оптимізації управлінських процесів та підвищення їхньої ефективності.

Держнацміграції реалізовував багатовекторну політику, що охоплювала протидію нелегальній міграції, продовження репатріації та інтеграції депортованих народів, а також розвиток співпраці з українською діаспорою. Водночас у своїй діяльності зіштовхувався з об'єктивними викликами, такими як недостатнє фінансування, брак кваліфікованих кадрів, фрагментарність нормативно-правової бази та недосконала міжвідомча координація. Зазначені проблеми, зумовлені перехідним періодом, стримували повну реалізацію його потенціалу.

Важливим здобутком періоду функціонування Держнацміграції стало активне формування його територіальних органів, що забезпечило основу для ефективної роботи на місцях. Це підтвердило розуміння необхідності децентралізації та присутності державної політики безпосередньо в регіонах, де відбувалися основні міграційні процеси та проживали національні меншини.

Досвід функціонування Держнацміграції є цінним історичним уроком для сучасної України. Він демонструє перші кроки на шляху до професіоналізації та систематизації міграційного управління. Виявлені на той час проблеми – нечіткість повноважень, брак ресурсів, необхідність ефективної міжвідомчої взаємодії та координації з міжнародними партнерами – залишаються актуальними й сьогодні. Аналіз цього періоду дозволяє краще зрозуміти генезис сучасної міграційної політики України та врахувати попередні здобутки й недоліки в контексті нових глобальних та внутрішніх викликів, зокрема пов'язаних із повномасштабною війною з Російською Федерацією та подальшою євроінтеграцією.

References

- Danylenko, V. (2010). *Osoblyvosti mihratsiinoi polityky radianskoï derzhavy u druhii polovyni XX st.* [Peculiarities of migration policy of the Soviet state in the second half of the 20th c.]. Kyiv, Ukraine.
- Hrechko, O. (2011). *Kontseptualni zasady u derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy* [Conceptual foundations of the state migration policy of Ukraine]. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 6, P. 73–81. Kyiv, Ukraine.
- Malynovska, O. (1997). *Mihratsiina svtuatsiia ta mihratsiina polityka v Ukraini* [Migration situation and migration policy in Ukraine]. Kyiv, Ukraine.
- Mosondz, S. (2003). *Derzhavna mihratsiina polityka v suchasniï Ukraini (administratyvno-pravovyi aspekt)* [State migration policy in modern Ukraine (administrative-legal aspect)]. Kyiv, Ukraine.
- Pekarchuk, V. (2016). *Rozpodil povnovazhen orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy u sferi kultury etnomenshyn: osnovni tendentsii 1990–2000-kh rokiv* [Distribution of powers of state authorities of Ukraine in the sphere of culture of ethnic minorities: main trends of the 1990s–2000s.]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific bulletin of Dnipropetrovsk state university of internal affairs*, 1 (80), P. 36–45. Dnipropetrovsk, Ukraine.
- Posmitina, V. (2022). *Derzhavna mihratsiina sluzhba Ukrainy yak subiekt zabezpechennia administratyvnoi pravosubiektnosti mihrantiv* [State Migration Service of Ukraine as a subject of ensuring the administrative legal personality of migrants]. *Juris Europensis Scientia*, 2, P. 87–93. Odesa, Ukraine.

Вітюк Олександр Олегович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України факультету історії і міжнародних відносин Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна).

Vitiuk Oleksandr – Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Ukrainian History, Faculty of History and International Relations, Mykhailo Kotsyubynsky Vinnytsia State Pedagogical University (32 Ostrozky Street, Vinnytsia, 21001, Ukraine).

E-mail: voo_32@ukr.net

Дата подання: 20 червня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 21 грудня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Вітюк, О. Державний департамент у справах національностей та міграції (2000–2002): історичний досвід формування та реалізації міграційної політики України. *Сіверянський літопис*. 2025. № 6. С. 44–51. DOI: 10.58407/litopis.250605.

Цитування за стандартом APA

Vitiuk, O. Derzhavnyi departament u spravakh natsionalnostei ta mihratsii (2000–2002): istorichnyi dosvid formuvannia ta realizatsii mihratsiinoi polityky Ukrainy [State department for nationalities and migration (2000–2002): historical experience of formulating and implementing Ukraine's migration policy]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 44–51. DOI: 10.58407/litopis.250605.